

**E. HEMINGUEY VA F. S. FITSJERALD ROMANLARIDA AYOLLAR OBRAZINI
YARATISHNING IKKI QUTBLI BADIY MODEL**

Qodirova Muhabbat

A. Qodiriy nomidagi Jizzax davlat pedagogika universiteti
10.00.04 – Yevropa, Amerika va Avstraliya xalqlari tili va adabiyoti yo‘nalishi
tayanch doktranti

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23666568>

Annotatsiya. Maqolada E. Hemingueyning “Alvido, qurol!” va F. S. Fitsjeraldning “Buyuk Getsbi” romanlaridagi ayollar obrazini yaratishda qo‘llanilgan ikki qarama-qarshi badiiy-uslubiy tizim hisoblangan Hemingueyning “aysberg nazariyasi” (iceberg theory) va Fitsjeraldning “jazz asri” estetikasi qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda ikkala muallifning ham ayol obrazini badiiy vositalar jimlik, harakat, ovoz va rang ramzi orqali qurishi asoslanadi. Ketrin Barkli obrazi matn ostida qoldirilgan sukut orqali, Deyzi Byukenen obrazi esa ovoz va rang metaforalari orqali shakllanishi ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: aysberg nazariyasi, jazz asri estetikasi, Yo‘qotilgan avlod, gender, tanqid, Ketrin Barkli, Deyzi Byukenen, matn osti mazmuni, badiiy minimalizm.

Kirish. “Yo‘qotilgan avlod” adabiyotini o‘rganish jahon adabiyotshunosligida so‘nggi o‘n yilliklarda yangi metodologik bosqichga o‘tdi. An‘anaviy tadqiqotlar bu adabiyotni asosan front tajribasi va erkak qahramon nuqtai nazaridan tahlil qilgan bo‘lsa, hozirgi ilmiy paradigmada e‘tibor obraz yaratishning uslubiy-texnik mexanizmlariga, xususan, muallif poetik tizimining ayol obrazini shakllantirishdagi rolga qaratilmoqda. Bunday burilish tasodifiy emas, chunki E. Heminguey va F. S. Fitsjerald bir davrning, bir adabiy avlodning ikki yirik vakili bo‘lib, ayol qahramonlarini tubdan farqli badiiy tamoyillar asosida quradilar. Heminguey o‘zining mashhur “aysberg nazariyasi”ga, Fitsjerald esa “jazz asri”ning bezakli, tovushga va rangga boy estetikasiga tayanadi.

Muammoning dolzarbligi shundaki, mavjud tadqiqotlarning aksariyati bu ikki uslubiy tizimni bir-biridan mustaqil holda, ya‘ni Heminguey poetikasini va Fitsjerald poetikasini alohida o‘rganib kelgan. Ularni bitta qiyosiy darajada aynan ayol obrazini yaratish vositasi sifatida ko‘rib chiqish, ikkala usulning tashqi qarama-qarshiligiga qaramay, funksional yaqinligini ochib berish imkoniyatini beradi. Bu esa “Yo‘qotilgan avlod” adabiyotidagi gender poetikasini yangicha, uslubshunoslik nuqtai nazaridan asoslashga xizmat qiladi.

Muammoning o‘rganilganlik darajasiga to‘xtaladigan bo‘lsak, Hemingueyning “aysberg nazariyasi” adabiyotshunoslikda keng yoritilgan bolib, xususan, N. Komli va R. Skoulzning semiotik tahlili bu nazariyaning yozuvchi matnlaridagi gender kodlarga qanday tatbiq etilishini ko‘rsatgan [3; 5]. Fitsjeraldning “jazz asri” estetikasi esa asosan ijtimoiy-tarixiy kontekstda, flapper fenomeni misolida tadqiq etilgan. Biroq ikkala uslubiy tizimni bitta qiyosiy modelda “front chizig‘i” va “front orti” ayol tajribasini ifodalash vositasi sifatida birlashtirib o‘rganish tajribasi hali yetarli darajada amalga oshirilmagan. Bizning tadqiqotimiz esa aynan shu bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot matn ichidan tahlil (close reading), qiyosiy-tipologik va gender-tanqidiy usullar uyg‘unligida olib borildi. E. Hemingueyning “A Farewell to Arms” (1929) va F. S. Fitsjeraldning “The Great Gatsby” (1925) romanlari tadqiqot obyekti sifatida tanlandi. Tahlilning nazariy asosini J. Fetterlining “qarshilik ko‘rsatuvchi o‘quvchi” konsepsiyasi [4; 12], E. Shovoltarning gynocriticism metodologiyasi [5; 11] hamda J. Batlarning gender performativligi nazariyasi [6; 33] tashkil etadi. Ayrim kuzatishlarni asoslashda leksik birliklarning matndagi takrorlanish chastotasini hisobga oluvchi miqdoriy tahlil elementlaridan foydalanildi. Tadqiqot uslubi germeneytik talqinni matndan olingan dalillar bilan muvozanatlashtirishga qaratildi: har bir nazariy xulosa asl matndagi parcha bilan tadqiq qilindi.

Natija va muhokamalar. Hemingueyning “aysberg nazariyasi” jimlik orqali qurilgan obraz sifatida ifodalanadi. Heminguey ijodiy tamoyilining mohiyati shundaki, matnning “sakkizdan bir qismi” yuzada ko‘rinadi, qolgan yeti qismi esa o‘quvchi tomonidan matn ostidan chiqarib olinishi kerak bo‘ladi. Ketrin Barkli obrazi aynan shu tamoyil asosida quriladi. Uning ichki kechinmalari deyarli hech qachon to‘g‘ridan-to‘g‘ri sharhlanmaydi, ular faqat qisqa, ko‘pincha yarim aytilgan iboralar orqali ifodalanib o‘tiladi.

Bunga eng yorqin misol Ketrinning Milanda o‘zini “fohisha kabi” his qilgani haqidagi e‘tirofi [1; 154]. Bu jumla o‘tgan zamonda, yengil, deyarli beparvo ohangda aytiladi, biroq aslida Ketrinning nikohsiz munosabatni ijtimoiy me‘yorlar nuqtayi nazaridan qanchalik og‘ir kechirganini fosh etadi. Aysberg tamoyiliga muvofiq, bu tajribaning butun hajmi matn ostida qoldiriladi va faqat shu bitta jumla orqaligina yuzaga chiqadi.

Huddi shunday jimlik mexanizmi romanning yakuniy sahnasida ham namoyon bo‘ladi. Ketrinning o‘limidan so‘ng hikoyachi hech qanday hissiy sharh bermay, faqat tashqi harakatni shifoxonadan chiqib, yomg‘irda mehmonxonaga qaytganini qayd etadi [1; 318]. Aynan shu joyda aysberg tamoyili o‘zining eng yuqori nuqtasiga chiqadi, ya‘ni motam matnda emas, uning ostida qoladi.

Bu badiiy tanlov tasodifiy emas. Ketrinning hospitaldagi ishi, Genrini parvarish qilishi, o‘limga sokin munosabati bularning barchasi uning ichki o‘shishini so‘z orqali emas, harakat orqali ko‘rsatadi. M. Yo‘ldosheva Ketrin Barklini “front chizig‘idagi ayolning paradigmatick obrazi” sifatida ta‘riflab, uning transformatsiyasini uch bosqichda: ruhiy siniqlik, muhabbat orqali tiklanish va fojia orqali yetilishda ko‘radi [10; 78]. Ushbu bosqichma-bosqich rivojlanish jarayoni yozuvchi tomonidan hech bir joyda ochiq sharhlanmaydi, balki faqat Ketrinning nutqi va hatti-harakati orqali chiqarib olinadi.

Shuni ta‘kidlash lozimki, Ketrinning o‘z o‘limini oldindan his qilib, buni ochiq aytishi (“I’m not afraid. I just hate it”) ham huddi shu tamoyilga bo‘ysunadi. Qat‘iyat va nafrat bir jumlada berilib, ortidagi butun psixologik jarayon o‘quvchiga qoldiriladi [1; 320]. T. Dodman bu sahnani travma narrativlari nuqtayi nazaridan tahlil qilib, Ketrinning o‘limini urush travmasining ulkan proeksiyasi sifatida talqin qiladi [7; 252].

Fitsjeraldning “jazz asri” estetikasi - ovoz va rang orqali qurilgan obraz. Heminguey ayol obrazini jimlik orqali qurgan bo‘lsa, Fitsjerald buning aksini amalga oshiradi. U Deyzi Byukenen

obrazini deyarli butunlay tovush va rang metaforalari orqali yaratadi, biroq natija baribir obrazning to‘liq ochilmaganligida bo‘lib qoladi.

Miqdoriy tahlil shuni aniq ko‘rsatadiki, romanda “voice” (ovoz) leksemasi 69 marta uchraydi va ularning yigirma ikkitasi bevosita Deyzi bilan bog‘liq kontekstda keladi [2; 9]. Nik Karriuey Deyzini birinchi marta tasvirlaganida ham, avvalo, uning ovozi quyidagicha qayd etadi: “past, hayajonli ovoz”, “har bir gapi qayta takrorlanmaydigan notalar tizimiga o‘xshaydi”. Bu qator Getsbining mashhur formulasi bilan yakunlanadi: “Uning ovozi pul bilan to‘la” [2; 120]. G. Settl bu holatni Deyzi obrazining “sirena” tuzilishi sifatida ta’riflab, qahramon jozibasi mazmun bilan emas, tovush bilan yaratilishini, shu bois u har qanday talqinni qabul qila olishini ko‘rsatgan [8; 118].

Bu yerda muhim uslubiy paradoks yuzaga keladi. Deyzi matn bo‘yicha eng ko‘p “eshitiladigan” ayol qahramon bo‘lsa-da, uning ichki dunyosi haqidagi yagona to‘g‘ridan-to‘g‘ri ma’lumot romanning atigi bir necha foizini tashkil etuvchi, Jordan hikoyasidagi to‘y kechasi epizodida saqlanadi. Boshqacha aytganda, matn ayolga ovoz beradi, ammo ong bermaydi. Bu esa Fitsjeraldning gender poetikasidagi asosiy mexanizmdir.

Yuqoridagi tahlil shuni ko‘rsatadiki, Xeminguey va Fitsjerald tashqi jihatdan bir-biriga zid ikki badiiy tizimni qo‘llaydilar. Biri minimalizm, jimlik va harakat orqali qurilgan qattiq, “muzli” uslub bo‘lsa, ikkinchisi bezak, tovush va rang bilan to‘yingan, “yorqin” uslub. Biroq ikkala usulning ham chuqur funksiyasi bir xil bo‘lib, ayol qahramonning ichki dunyosini o‘quvchiga to‘liq ochib bermaslik, uni har doim qisman, matn ostida yoki tovush ortida qoldirish.

Ketrin Barkli obrazida bu funksiya jimlik orqali amalga oshadi. Uning haqiqiy hissiy holati faqat bir necha qisqa, tasodifiy ko‘ringan jumalalarda oshkor bo‘ladi. Deyzi Byukenen obrazida esa huddi shu funksiya teskari yo‘l ortiqcha tovush va rang orqali bajariladi. Obraz shu qadar ko‘p tasvirlanadiki, uning ortidagi haqiqiy shaxs yo‘qolib ketadi. Ikkala holatda ham natija bir xil, ya’ni o‘quvchi ayol qahramonni “biladi”, lekin uni to‘liq “tushunmaydi”.

Bu kuzatish tanqidiy metodologiya nuqtayi nazaridan muhim xulosaga olib keladi. E. Shovoltarning gynocriticism metodologiyasiga ko‘ra, erkak yozuvchi tomonidan yaratilgan ayol obrazini o‘qishda ikki qatlamni ajratish zarur. Birinchisi muallifning ongli yoki ongsiz stereotiplari, ikkinchisi ana shu tasvirda saqlanib qolgan real ayol tajribasining izi [5; 11]. Hemingueyning jimlik poetikasi va Fitsjeraldning ovoz-rang poetikasi bir xil ikki qatlamli mexanizmning ikki xil tashqi ko‘rinishidir.

Xulosa. O‘tkazilgan tahlil natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

birinchidan, Xemingueyning “aysberg nazariyasi” Ketrin Barkli obrazini jimlik, qisqa dialog va harakat orqali quradi. Bu usulda ayolning eng chuqur travmatik tajribasi (masalan, ijtimoiy sharmandalik hissi yoki o‘lim oldidagi qat’iyat) faqat bitta-ikkita, ko‘pincha beparvo ohangda aytilgan jumla orqaligina yuzaga chiqadi;

ikkinchidan, Fitsjeraldning “jazz asri” estetikasi Deyzi Byukenen obrazini teskari yo‘l bilan ovoz va rang ramzlarining ko‘pligi orqali yaratadi. Biroq bu ko‘plik obrazni ochish o‘rniga uni yanada yashiradi, chunki Deyzining haqiqiy ichki holati haqidagi yagona bevosita dalil matnning juda kichik qismida saqlanadi;

uchinchidan, tashqi jihatdan bir-biriga qarama-qarshi bo‘lgan bu ikki uslubiy tizim minimalistik jimlik va bezakli ko‘pso‘zlilik funksional jihatdan bir xil natijaga olib keladi. Ayol qahramonning ichki dunyosi o‘quvchiga hech qachon to‘liq ochilmaydi, u doimo erkak hikoyachi nazari orqali filtrlangan holda, qisman va bilvosita taqdim etiladi;

to‘rtinchidan, ushbu ikki model “Yo‘qotilgan avlod” adabiyotidagi ayol tajribasining ikki tipologik ko‘rinishini front chizig‘idagi bevosita tajriba (Ketrin) va front ortidagi bilvosita tajriba (Deyzi) badiiy vosita darajasida ham tasdiqlaydi, bu esa “aysberg nazariyasi” va “jazz asri” estetikasining tasodifiy stilistik tanlov emas, balki har bir tajribaning ichki mantiqidan kelib chiquvchi zaruriy shakl ekanini ko‘rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Hemingway E. A Farewell to Arms. – New York: Scribner, 1929. – 332 p.
2. Fitzgerald F. S. The Great Gatsby. – New York: Scribner, 1925. – 218 p.
3. Comley N. R., Scholes R. Hemingway’s Genders: Rereading the Hemingway Text. – New Haven: Yale University Press, 1994. – 174 p.
4. Fetterley J. The Resisting Reader: A Feminist Approach to American Fiction. – Bloomington: Indiana University Press, 1978. – 198 p.
5. Showalter E. A Literature of Their Own: British Women Novelists from Brontë to Lessing. – Princeton: Princeton University Press, 1977. – 282 p.
6. Butler J. Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity. – New York; London: Routledge, 1990. – 172 p.
7. Dodman T. 'Going All to Pieces': A Farewell to Arms as Trauma Narrative // Twentieth-Century Literature. – 2006. – Vol. 52, No. 3. – P. 252.
8. Settle G. Fitzgerald's Daisy: The Siren Voice // American Literature. – 1985. – Vol. 57, No. 1. – P. 115–124.
9. Sanderson R. Women in Fitzgerald’s Fiction // The Cambridge Companion to F. Scott Fitzgerald / Ed. by R. Prigozy. – Cambridge: Cambridge University Press, 2002. – P. 143–163.
10. Yo‘ldosheva M. Xeminguey nasrida gender muammolari // O‘zbek tili va adabiyoti. – 2019. – № 4. – B. 78.